

Національна академія наук України
Інститут історії України
Міністерство освіти і науки України
Університет митної справи та фінансів
Регіональний навчальний центр Всесвітньої митної організації
Академія соціальних наук України

X міжнародна наукова конференція

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

27–28 жовтня 2016 р.
Дніпро

Тези доповідей

Київ 2016

ОРГКОМІТЕТ

Х міжнародної наукової конференції “ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ ПОДАТКІВ ТА МИТА”

Головуючі:

1. *Ченцов В. В.* – д.і.н., д.держ.упр., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів;
2. *Смолій В. А.* – д.і.н., академік НАН України, директор Інституту історії України Національної академії наук України;

Заступники головуючих:

3. *Дячок О. О.* – к.і.н., доц., доцент каф. теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів;
4. *Шевченко В. В.* – к.і.н., старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України Національної академії наук України;
5. *Приймаченко Д. В.* – д.ю.н, проф., проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів;
6. *Колесников К. М.* – д.і.н., проф., декан юридичного факультету Університету митної справи та фінансів;

Члени організаційного комітету:

7. *Бочаров Д. О.* – к.ю.н., доц., завідувач кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів ;
8. *Морозов О. В.* – д.і.н., доц., професор кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи та фінансів;
9. *Блануца А. В.* – к.і.н., старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України Національної академії наук України;
10. *Марценюк О. О.* – к.держ.упр., керівник навчально-наукового центру Університету митної справи та фінансів.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету митної справи та фінансів
(протокол № 3 від 26.09.2016 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту історії України НАН України
(протокол № 9 від 04.10.2016 р.)*

Наукова редакція та впорядкування О. О. Дячка.

ЗМІСТ

Дячок О. О. Збірник наукових праць “Історія торгівлі, податків та мита” (2010–2015 рр.)	6
Колесников К. М. Міжнародні відносини та митна справа: ідея нового дослідницького проекту	7
Набаї М. Ancient timber trade in the Eastern Mediterranean	10
Пилипчук Я. В. Между Русью и Хазарией. Бартерная торговля кочевых племён Восточной Европы IX–X вв.	12
Виноградов Г. М. Податкові й релігійні складники зіткнення двох моделей феодального розвитку Русі (70-ті рр. X ст.)	14
Санжаров В. А., Санжарова Г. Ф. Фискальная политика Авиньонских пап: уплата “общих служб” во Франции в XIV – начале XV века	19
Блануца А. В. Верховна та місцева влада у Великому князівстві Литовському у сфері регулювання митної політики на прикладі Волинської землі	21
Ковальова С. Г. Правове регулювання торгівлі Молдавії з львівськими купцями у XV–XVI ст.	23
Лильо І. М. До питання діяльності грецьких купців на території Молдавії та Речі Посполитої в XVI – першій половині XVII ст.	25
Жеребцова Л. Ю. Митні пільги шляхти за Другим Литовським статутом 1566 року	27
Смерека Б. В. Збирачі ланового податку у Львівській землі Руського воєводства (друга половина XVI – перша половина XVII ст.)	29
Смирнов І. Г. Чумаки як перші логісти-практики в Україні	32
Балковая В. Г. Распределение таможенных доходов в Российском государстве в XVII–XVIII веках	34
Циватый В. Г. Болгария в торговой и политико-дипломатической системе координат межгосударственных отношений Европы раннего Нового времени: институциональный аспект	36
Арапу В. В. Роль армянских купцов в торговле между Молдавским княжеством и Речью Посполитой (вторая половина XVIII века)	38
Скороход О. В. Податкова політика російського уряду на Півдні України у дореформений період: історіографія	41
Джумагалиева К. В. Доход Российской империи в XIX веке от реализации соли	43
Асфандиярова А. А. Казачество как субъект предпринимательской деятельности	45
Степанюк Є. Г. Іноземні купці м. Маріуполь у XIX ст.: статистичний аспект	46

й продовжують регулюватися нормами Першого і Другого ЛС. Основною вимогою надання права стягнення мостового, яке збирали залежно від кількості транспортних засобів, був обов'язок утримання самої споруди у належному стані. Тобто, шляхтичи активно облаштовували переїзди у своїх маєтках й стягували мостове на свою користь і водночас отримали звільнення від цієї оплати за Другим ЛС.

Нові положення Другого ЛС відобразили тривалі прохання шляхти, висловлені на Віленських сеймах 1551 р. (арт. 12 і 17), 1554 р. (арт. 9), 1559 р. (арт. 4), 1563 р. (арт. 18) і 1565 р. (прохання 29 і 36). На практиці нові положення Другого ЛС порушувались, про що свідчать повторні прохання шляхти, щоби портові ріки не перегороджували млинами та езами, а також не стягували мита від їхніх товарів, висловлені на Гродненському сеймі 1568 р. (арт. 45 і 46). В аргументації своєї відповіді великий князь посилається на відповідні норми Другого ЛС. Складна фінансова ситуація у ВКЛ, викликана Лівонською війною, змушувала владу детально і чітко фіксувати в орендах категорії осіб, які звільнялись від оплати мит, серед яких була і шляхта.

Литовські Статути, як правнича література, могли використовуватись *ex officio* суддями та членами суддівських колегій, адвокатами та час від часу приватними особами. Обізнаність шляхти з “писаним правом” спиралася на ту ж саму довідкову й нормативну літературу, яку використовували судді, канцеляристи й адвокати, що підтверджують юридичні формули приватних актів, написаних поза стінами канцелярії, які дослівно збігаються з формулами ЛС.

Про “обізнаність” шляхти зі змінами, внесеними до Другого ЛС порівняно із Першим ЛС, та “ретельне” виконання своїх посадових обов'язків свідчить епізод з черкаським старостою Михайлом Вишневецьким. У 1566 р. слуги основних орендарів мит у ВКЛ Ізака Бродавки і Давида Шмерлевича затримали 100 бобрів черкаського старости, яких його слуги везли на продаж до Кракова. У ході слідства з'ясували, що бобрів забрали незаконно, бо *“ино кдыж он (Михайло Вишневецкий – Л. Ж.) то своею власностью быти менуети, а от таких речей шляхетских никоторое мыто на нас не приходити”*.

ЗБИРАЧІ ЛАНОВОГО ПОДАТКУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ЗЕМЛІ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

Смерека Богдан Володимирович
*Львівське відділення Інституту української археології
та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (м. Львів)*

Актові матеріали дозволяють прослідкувати трансформацію фіскального законодавства Польського королівства, починаючи з XIV ст.

Дослідники пізньосередньовічної історії Польщі вирізняють дві групи існуючих тоді податків – звичайні і надзвичайні. До першої групи відносять податок з земельного наділу чи “загальний земельний податок” (лат. *communis terrae exactio*), також відомий як “поральне” (пол. *poradlne*) або “подимне”. З XVI ст. остаточно утвердилися назви “лановий податок” або просто “побор”.

Стягненням згаданого податку займалися поборці. Відомо, що ще у 1378 р. для них встановлювалася винагорода – 1 грош з кожного лану угідь (до казни надходило 6 грошів з лану). Люблінським сеймом в 1503 р. було впроваджено уряд головного поборця – шафаря, якому місцеві поборці передавали зібрані кошти і який повинен був контролювати їх витрати. Поборці і шафарі, які займалися відповідно стягненням і координацією руху податків до казни, обиралися і делегувалися сеймом. Процес збору і, що важливо, розмір базової ставки ланового податку (тариф) регламентувався сеймовими конституціями та поборовими універсалами. Починаючи з другої половини XVI ст. матеріали останніх фіксують імена осіб, номінованих поборцями. У Львівській землі це були Александр Лагодівський (1564 р.), Ян Тарло (1567 р.), Томаш Дубравський (1577 р.), Прокоп Рашко (1578, 1580 рр.), Ян Свірзький (1581 р.), Каспер Васічинський (1588 р.), Миколай Гербурт (1589, 1593 рр.), Миколай Озга (1590, 1601, 1602, 1603 рр.), Петро Коритко (1595 р.), Ян Запорський з Запожа (1598 р.), Ян Копистинський (1607, 1611 рр.), Станіслав Глембоцький (1609, 1613 рр.), Мораховський (ім’я невідоме, 1613 р.), Теодор Терлецький (1616, 1624 рр.), Марцін Стаміровський (1618 р.), Ян Залівський (1626 р.), Александр Залеський (1627 р.).

Названі особи належали до середньої та дрібної шляхти (за винятком Миколая Гербурта). Різними були займані ними уряди. Ян Тарло був львівським хорунжим (1532–1571 рр.), Дубравський – галицьким підсудком (1567–1578 рр.), Свірзький – теробовельським війським, Рашко – галицьким земським писарем (впродовж 1575–1587 рр., згодом він був номінований галицьким суддею (1587 р.) та підкоморієм (1590–1597 рр.), Васічинський – львівським війським (1581–1606 рр.), Озга – львівським ловчим (1609–1626 рр.), Глембоцький – львівським підстолиєм (1617–1633 рр.), Терлецький – городоцьким війським (1624–1631 рр.), Стаміровський – львівським підчашим (1624–1642 рр.), Запорський – щирецьким підстаростою, Залівський – лівським підстолиєм, Залеський – львівським підстаростою.

Уряди, займані Миколаєм Гербуртом, нам невідомі. Його батько – також Миколай – був перемишльський підкоморієм (1568–1570 рр.), львівським старостою (1570–1593 рр.), галицьким (1585–1589 рр.) і перемишльським каштеляном (1589–1593 рр.).

Значна частина згаданих вище поборців володіла земельними угіддями: Дубравський – двома дворищами в с. Тужилів Жидачівського повіту (в числі інших власників виступали його родичі, можливо, брати – Ян і

Анджей Дубравські), Прокоп Рашко – королівським селом Лани (неподалік Бірки) у Львівській землі та селами Острів і Демешківці у Галицькій. Миколай Озга разом з дружиною Зоф'єю виступали власниками солтиства у с. Залісся. Яну Запорському належало с. Берездівці, Петру Коритку – с. Лівчиці, Станіславу Глембоцькому – населений пункт Сухоріччя, а також комплекс із поселень Баківці, Трибоківці і Репехів. Яну Свірзькому належало с. Глібовичі на 7 ланах і 2 дворища в містечку Біще. Каспер Васічинський виступав власником комплексу з трьох сіл (Любша, Яглуш і Стрілища) сумарною площею 21 лан. В Перемишльському повіті йому належало 2 лани в с. Малі Баранчичі та 3 лани в с. Ковиничі (на правах оренди). Миколай Гербурт зосереджував два королівські села у складі Львівського староства (Вороців і Карачинів).

Вочевидь, володіння земельними угіддями було необхідною умовою номінування поборцем. Зокрема, нам відомо, що останній був зобов'язаний за шість тижнів після початку поборової акції подати на розгляд гродського суду перелік боржників (*delata*). Якщо навіть після цього боржник відмовлявся сплачувати податок, суд стягував необхідну суму з маєтностей самого поборця.

Аби цього не відбулося, у розпорядженні останнього були певні важелі впливу. Зокрема, поборець мав право змусити до оплати з такої особи 14 гривень і позивати через возних до суду. Справа боржника розглядалася на “скарбових рочках”, які відбувалися у гродському суді кожних два тижні. Вирок судового засідання був остаточним. Якщо обвинувачений ігнорував його рішення, йому присуджувалася баніція, а його майно підлягало конфіскації. Цими справами займався староста.

Однак ми не знаємо жодного випадку, коли б навіть до злісних неплатників застосовувалися подібні міри. Приміром, у “делятах”, вміщених у львівські гродські книги за 1600–1609 рр. постійно фігурують маєтності Острозьких (6 сіл загальною площею 116 ланів: Будьків, Вільховець, Глібовичі, Лопушна, Старе Село, Суходіл). Однак, пред'являти обвинувачення могутній магнатській родині поборці, вочевидь, не наважувалися.

На дотриманні норм стягнення податку, викладених в універсалах, самими поборцями наполягали вищі урядовці та монархи. В 1571 р. Томашу Дубравському на це вказували коронний підскарбій Ієронім Буженський та король Сигізмунд Август. У 1580 р. Стефан Баторій наказував Прокопу Рашку не перешкоджати Бальтазару Лесьньовському у зборі чопового. Очевидно, Рашко хотів зосередити у своїх руках збір одного з найприбутковіших податків. Це йому зрештою вдалося, оскільки відомо, що в 1582 р., згідно з королівським розпорядженням, прерогатива збору “податку від вина” переходила від Рашка до Якуба Йордана.

Окрім цього, в бік окремих поборців звучали прямі звинувачення у зловживаннях при виконанні своїх службових обов'язків. Зокрема, в 1597 р. публічний інстигатор позивав спадкоємців Петра Коритка у справі

невнесення останнім зібраних коштів до казни. В 1599 р. подібні звинувачення звучали вже на адресу Яна Запорського.

ЧУМАКИ ЯК ПЕРШІ ЛОГІСТИ-ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

Смирнов Ігор Георгійович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Чумаки в Україні – це не просто фах, а цілий пласт історії та географії логістики в нашій країні. Як нині складають пісні про водіїв далекобійників, так колись про їхніх попередників – чумаків створювали оповіді та вірші. Чумацький епос стоїть обік козацького, як мистецький вираз національного обличчя України. Недарма “Чумацьким шляхом” в Україні називають скупчення галактик у Всесвіті, що російською чомусь зветься “Млечный путь” (це дослівний переклад з англ. – “The Milky Way”). Чумацький торговельно-перевізний промисел на території України виник у 2-й половині XVI ст. Люди потребували солі, і чумаки взялися забезпечити цю потребу, незважаючи на усі небезпеки та труднощі подібного “бізнесу”. Протягом трьох сторіч чумаки постачали в Україну сіль та рибу, а також інші дрібнороздрібні товари – зерно, картоплю, овочі, заморські фрукти тощо. Ця діяльність чумаків продовжувалась аж до появи залізниць, тобто до половини XIX ст. У ті далекі часи сіль привозили з чорноморського узбережжя, з Криму чи Галичини. Це був дуже обширний промисел, адже, крім значної за обсягом торгівлі з турками, поляками, сербами, кримськими татарами, чумаки вели торгівлю і всередині Запорозької Січі, предметами якої були епанчі, сідла, стремена, шаблі тощо. Прабатьківщиною чумацтва була середня Наддніпрянщина і зокрема Запорозька Січ, через яку проходив головний чумацький (Соляний) шлях. Тому чумаки спочатку називалися солониками. Термін “чумаки” у письмових джерелах вперше з’явився у 1637 р. Походження самого слова має декілька версій. Початкова назва цього фаху була “люди”, потім “солоники”, адже сіль була головним товаром, який перевозили з Криму в Україну. Кримські татари називали таких людей чумаками, тобто перевізниками. Це є перша версія походження терміну. Другу пов’язують з словом “чума”, оскільки, оберігаючи себе від хвороби, торговці намащували свій одяг дьогтем, тому цей одяг переважно був чорного кольору. Нарешті, третя версія пов’язана з словом “чум” – так називався ковш для пиття води під час переїздів. Діяльність чумаків була важливим елементом господарського життя Запорозжя та усієї України, зародком національного українського купецтва та підприємництва, які засновувалися на артільному підході. Традиційно у похід за сіллю вирушали мешканці декількох сіл, основний склад яких становили люди, котрі вже мали досвід подібних поїздок. Ці фахівці своєї справи визначали кількість учасників, необхідне число возів та волів, як

Наукове видання

X міжнародна наукова конференція

**ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ
ТА МИТА**

27–28 жовтня 2016 р.
Дніпро

Тези доповідей

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 18.10.2016 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 6,74. Обл. вид. арк. 7,53.
Тираж 100. Зам. 31. 2016.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4